

A középpont hiánya mint új középpont

FÜZI LÁSZLÓ: A KÖZÉPPONT HIÁNYA

**Kalligram Kiadó
Pozsony, 2008
278 oldal, 2500 Ft**

Füzi László e kötetben megjelent írásait – tanulmányait, esszéit – nem most olvasom először, folyóiratbeli első megjelenésükkor is elolvastam azokat, talán valamennyit. Akkor főleg arra figyeltem, mit ír, mostani olvasatomban azt, hogy hogyan. Nem bírálatot készülök írni, inkább az irodalmár habitusát, írói modorát körüljárni.

Kötetbe rendezve, együttesen, természetesen más térben jelölik ki a maguk helyét az egyes írások, mint valamely folyóiratszám igen változatos szöveggörnyezetében. Az egyberendezett írások első szembeszökő jellemzője az, hogy a legkülönbözőbb nézőpontú és terjedelmű (bölcséleti esszé, filológiai megközelítés, recenzió, kiállítás megnyitó) dolgozatok összesimulnak, szinte egységes szöveggé válnak, olyannyira, hogy a könyv folyamatosan olvasható történetnek is tekinthető. Ezt a történetet az *A középpont hiánya* című terjedelmes nyitó esszé exponálja, majd ennek fő gondolatát a Camus-, illetve a Kapuściński-írás más pozícióból megerősíti, a továbbiak pedig a történelmi idő szerint haladva – két háború közti irodalom, Németh László-i

életmű, kortárs szerzők műértelmezései, egészen személyes hangú alkalmi jegyzetek – mintegy más-más irányból szálfajtvá részletezik a fő gondolatkört, s végül a Ménesi Gábor kérdéseire adott válaszok összefoglalóul szolgálnak. Az, hogy Füzi László írásainak van egy fő gondolatköre (erre később még visszatérek), s ez valamennyi esszéjében, kritikájában föllelhető, korántsem azt jelenti, hogy prekonceptió alá rendelné egyes írásait, hanem azt, hogy valamiképpen – amint ezt Kapuścińskiről állítja maga is – „egyszándékú” író, azaz nagyon stabilak azok az értelmezői szempontjai, ahonnan látja és belátja az irodalomban megformálódó világot, illetve hogyha nem is zárt, de mindenképpen jól körülhatárolt értelmezői mód az övé.

Kötete nyelviileg is egységes, viszonylag homogén és egynemű. Ez a homogenitás stíluserőre emelkedve (szerzője egyetlen mondatáról is fölismerhető és azonosítható) régóta meghatározza Füzi László írásait. Nyelvezetét bizonyos alulstilizáltság jellemzi, közelít az előbeszédhez (a jó fölépített, magas szintű előadáshoz), s még azt a képzetet is keltheti, mintha a szerző éppen most mondaná azt, amit az olvasó éppen olvas. Ezt a képzetet erősítik azok a közbeékelések, mint az „azért mondom”, vagy „megint csak azt mondom” fordulatok, s bizonyos, hogy a megszokottnál ha nem is lazább Füzi László írásban használt nyelve, azt nem állítanám, hogy nagyon feszes mondatokat írna – ennek azonban retorikai

jelentősége és retorikai jelentése van. Írásai ezzel az élőbeszéd felé tartó nyelvvel megszólítják a föltételezett olvasót, kontaktust keresnek a potenciális olvasóval, s azáltal, hogy úgy építi föl írásait, hogy megállapít, majd érvel, kibont, s aztán rendre vissza-visszatér hol a tételhez, hol egyik-másik argumentumhoz, nemcsak könnyed, sodró ritmust képez, de gondolatilag is visszazár – az olvasó felé is lezárja a gondolatmenetet.

Füzi László írásai nem csak úgy képeznek egészet, hogy behatárolhatók gondolkodásának határai és koordinátái, de úgy is, hogy mindegyik írása önmagában is valamiképpen egészévé teljedik. Előzékeny szerző, ugyanis egyes írásainak befogadásához nemcsak elmélyült szakmai előismeret nem szükséges, de maguknak a tárgyalt (élet)műveknek az ismerete sem, mert a szerző minden egyes írásában folyamatosan az egész(életmű)ről alkot képet, a gondolatmenet követéséhez szükséges információt pedig finoman beépíti, illetve menet közben érzékletesen elmeséli. Ugyanennek az előzékenységeknek a járuléka, hogy bőségesen és hosszan idéz, egész bekezdéseket is akár, jóllehet összegezzetne is, de nem csak az a célja, hogy fogalmilag legyen pontos, hanem az is, hogy érzékletes maradjon. Németh Lászlóról például tekintélyes súlyú és terjedelmű könyvet írt, s bár azóta is folyamatosan újraértelmezi, pontosítja, építi a maga Németh-képét, s például itt közölt írásai csak részkérdéseket taglalnak (olvasási stratégia-ajánlat regényeihez, naplóiról, az életműkiadásról, a róla szóló emlékező kötetéről beszél), ennek ellenére mindegyik írásában – szükségszerűen persze, csak – fölvezet a Németh László-i életmű főbb problémakörét, így a föltételezett olvasó egyetlen résztanulmány ismeretében is el tudja helyezni az életművet a szellemi áramlatok koordinátájában. Füzi László ezzel az előzékeny, olvasóra figyelő, ugyanakkor könnyednek tetsző, olvasmányos és olvasható stílussal neuralgikus ponthoz szól hozzá, ahhoz ugyanis, hogy az irodalomról való beszéd elsődlegesen a szakmát és/vagy pedig a (nyitott, de nem szak-) olvasót kell-e hogy megszólítsa. Azzal, hogy az elmúlt jó évtizedben az irodalomról szóló beszéd teoretikusan súlyosan megterhelődött, egyúttal szűk egyúttal szakmai belüggé is zsugorodott, Füzi László viszont továbbra is azt vallja, hogy a 'szakmának' változatlanul közvetítenie is kell a potenciális olvasók felé. Ekéánt Horváth János közelében járunk tehát, aki szerint a művelt, tájékozott olvasó megerősítő figyelmével maga is folytatója és alakítója a nemzet kultúrájának és hagyományának, és Kányádi Sándor közelében járunk, aki szerint, ha irodalmunk megmarad, akkor talán megmaradunk mi is (mint kis nép), mert lesz közös nyelvünk.

Könyvének alcíméül azt írta: esszék, kritikák. Pontosabb lett volna, ha csak „esszék”-et ír: írásai ugyanis akkor is esszék lesznek végül, ha eredendően talán szaktanulmányba (*Németh László életművének kiadásáról; „A lét örök meséi” – Gion Nándor kései elbeszélései*) vagy éppen kritikába hajlanának (Buda-, Tózsér-, Sándor Iván-, Esterházy-, Tandori-olvasat), de valójában metodikailag sem törekszik arra, hogy a szaktudomány kurrens elvárásainak megfeleljen. Viszonylag keveset tudunk meg például a mű poétikájáról, nyelvi megelőzöttségéről, meg azokról az apróságokról, amikről doktoranduszok a mainstream elméleti szakirodalomra hivatkozva rengeteg mindent el tudnak mondani, de ez megint csak nem azt jelenti, hogy Füzi László ne lenne szakszerű, vagy ne szakmai kérdéseket gondolna végig, hanem azt, hogy a gondolkodás folyamatára helyezi a hangsúly, a részletek helyett arra, hogy az egészről fogalmazza meg a maga képét, értelmezését. A legújabb teoretikus szakirodalmi hivatkozások helyett elsősorban a klasszikus irodalom, a bölcséleti esszé, a filozófia és a történelemről gondolkodó irodalom klasszikusai felől

telítődnek írásai. E tekintetben viszont roppant pazar az a névsor, amelyet szellemi rádiusza befog. Mindjárt a címadó, terjedelmes esszéjében hatalmas és impozáns szellemi körrel szembesíti az olvasót: mások mellett Németh László, Ady, Móríc Zsigmond, Bodor Ádám, Méliusz József, Márai Sándor, Bibó István, Balassa Péter, Sándor Iván, Lev Tolsztoj, Elias Canetti, Franz Kafka, Musil, Proust, Vaszilij Grosszman, Varlam Salamov, Szolzenyicin, Nietzsche, Freud, Fukuyama, Tzvetan Todorov, Max Weber, Stephen Hawkins, Jacques Barzun gondolatait idézi meg annak a könnyed eleganciájával, aki a hivatkozott szerzők nem egyik vagy másik munkáját ismeri, hanem akinek amazok szellemi, gondolati világának egészére rálátása van és képes saját értelmezői rendszerében elhelyezni azokat. Lényeges jellemzője a Füzi-írásoknak, hogy a kultúra hagyományosan humán területének ismert szegmensei mellett rendre a természettudományos, matematikai, fizikai stb. kutatások eredményeire is hivatkozik. Természetesen nem önmagukban a szakkutatások eredményei érdeklik, hanem az, hogy a szellemi folyamatok miként jelentkeznek a legkülönbözőbb megismerési-gondolkodási formákban. S e tekintetben nemcsak a múlt korszakait illetően nyitott, például a József Attila vagy a Németh László gondolkodásában bekövetkezett változásokat illetően: hogy ugyanis a maguk esztétikai-létszemléleti rendszerének alakulásában hol helyezkedett el koruk legmodernebb természettudományos eredménye, miként segítette őket a relativitás elmélete a Semmi, azaz a középponthiányos világkép megsejtéséhez (*József Attila és Németh László – egymás világában*), hanem – mint könyvének nyitó esszéje érzékletesen jelzi – saját, kortársi világunk értelmezését illetően is az. A szociológus-közgazdász Max Weber, a fizikus Stephen Hawkins ugyanúgy beépül a Füzi-féle gondolkodási folyamatba, ahogy a maga idejében Németh László és József Attila is beépítette a maga rendszerébe koruk természettudományos gondolkodásának történéseit. Ez az irodalmári magatartás ismét csak szemben áll a mainstream irodalomtudósi habitussal, amelyet inkább az jellemez, hogy egy-egy elfogadott rész-nézőpontot (pl. feminizmus) érvényesít (totalizál), Füzi László viszont azoknak a huszadik századi kereső-kutató szellemeknek a hagyományát folytatja – mint Németh László, Vekerdi László, illetve Ryszard Kapuściński – akik a világ egészét, a világban zajló makro-folyamatokat akarták és akarják érteni és törvényszerűségeit leírni. Németh László, Vekerdi László, Cs. Szabó László aztán Ryszard Kapuściński a vele leginkább rokonvilágú alkotók – a föntiekén túl – abban a vonatkozásban is, hogy számukra a történelmi érzékenység és a személyesség (mint személyes érdekeltség és mint a személyesség vállalása) még evidenciális jelentőségű, s Füzi László másokról szóló írásaiban is e jellemző jegyekre figyel föl. Camus kapcsán Canettit, Marc Blochot idézve írja, hogy „az európai kultúra mélyen a történelem teremtménye”, ezért amikor kultúráról, költészetről beszél, valójában arról is beszél, hogyan éli meg az ember a történelmet. A történelmi érzékenység, a történelmi látás megerősítése ismét csak a folytonosságnak, illetve a folytathatóságnak az igénybejelentése – és, mert pátosztalan, rezignált tudomásulvétele is annak, hogy a mi korunk egyre inkább fölmondja ezt (a már önmagával szemben sem támasztott) igényt. A Faludy György-jelenség is azért vonzó számára, mert Faludy még megélte a történelmet, s a történelemben formálódó élete és esztétikája és a történelem – Kunderát is idézve – elválaszthatatlan volt, Cs. Szabó László pedig – aki a vállalható személyesség mértéke is – azért, mert még birtokolta és megélte a klasszikus európai műveltséget. Hasonló szempontból rokon-szenves számára az 1943-as szárszói tanácskozás, mert „a résztvevők érezték, hogy hosszú

időt tekintve utoljára szólhatnak szabadon a történelemhez” – e helyt a ’szabad’ jelzót csak részben vonatkoztathatjuk a politikai szabadság fogalmára, részben az értelmiség szerepének, mandátumának elaminálódására.

Minden műértelmezés önértelmezés is, Füzi Lászlónak a kortárs lengyel író-újságíróról, Ryszard Kapuścińskiről írott portréja talán a leginkább önreflektív és a leginkább közvetlen vallomása arról, hogy ’mit tehet’ a (mandátumát vesztett) író ma, az ezredvégen, középpontját vesztett világunkban, s talán itt fogalmazza meg legpontosabban a személyesség számára rokonszenves és vállalható mértékét is. Kapuściński külön utas jelenléte az ezredvégi értelmiségi jelenlét provokációja: számára/benne összegzően elválaszthatatlan mindaz, ami a cselekvő, klasszikus európai értelmiségi magatartás legnemesebb jellemzője volt, az életszerű látástól a szolidaritásvállaláson át a világ absztrakt és művészi értelmiségéig. Kapuściński – és persze Füzi László – számára az irodalom (költészet, művészet) csak részben önelvű dolog (az irodalomról szóló beszéd ma elsősorban önelvűségében tekint a műalkotásra), részben a személyes létmegértés része, részben pedig eszköz arra, hogy élhetően emberivé formáljuk világunkat. Az írás értelme – ennek a magyar irodalmi hagyományban egész vonulatát mutatta föl Domokos Mátyás a magyar esszé monumentális antológiájában, amint erről is részletesen szól Füzi László – a meghatározottságokkal való kritikai és cselekvésre ösztönző számvetés: „Az író-gondolkodó, aki a huszadik század létformáit vizsgálta – összhangban számos más gondolkodóval – nem az eleve elrendeltségről, a beszorítottságról beszélt, hanem az ember feladatáról, ezzel gondolkodótársaihoz hasonlóan visszahozta a potencialitást az ember világába. Közben – láthattuk – az induló huszonegyedik század összefüggéseire is rátalált” – összegzi Kapuściński számára is modell értékű jelenlétét. Az írástudó (egyik, s számára leginkább elfogadható) cselekvési módja tehát az összefüggések rögzítése. Természetesen számtalan összefüggés ismerhető föl, Füzi László nagy igénnyel a huszadik század alapösszefüggését a középpont hiányában ragadja meg, s lényegében e köré az alapösszefüggés köré építi – tágan értelmezett – irodalomértelmezését.

A dilemmát persze nem ezekben az írásokban fogalmazza meg először (Németh László, József Attila és Márai Sándor kapcsán *A semmi közelében* [2003] című kötetének magját is ez gondolatkör képezte), ám ezúttal is a növényi növekedés természete szerint gondolja, bontja tovább az alapidilemmát. Értelmezése szerint a ma zajló paradigmaváltó szellemi folyamatnak, amely fő törekvésében megszakítja az európai folytonosságot, látható jelei nem a rendszerváltozáskor kezdődtek, már a huszadik század elejétől megmutatták magukat, a középpont hiánya viszont az ezredfordulóra úgy vált nyilvánvalóvá, hogy immáron a világ alapvető újraértelmezése is elkerülhetetlen. A „középpont”, illetve a „középpont hiánya” összegző fogalmakat – bár a kötet címadó esszéjében pontokba rendezi jelentésüket – bizonyos értelemben metaforikusan használja, melyek lényegében annak a folyamatnak a megnevezései, amelynek során az az értékrend, amely a klasszikus Európát jellemezte, valamiképpen nem folytatódik, s amelynek utolsó (határponton álló) képviselői Németh László, József Attila, Cs. Szabó László, Albert Camus voltak, s amelyet személyes sorsában még maga is megtapasztalt (szétesett az a paraszti kultúra, amelybe valójában már nem beleszületett, csak annak halvány utóregzéseit észlelte, illetve ’a kultúra, mint középpont’ állapot mesterséges konzerválását a késő Kádár-korban, eszmélődése idején még megélhette). Ezt az egyetemes paradigmaváltást sokan és sokféle módon rögz-

zítették (Spenglertől Ortégán, Cioranon át a filozófus Molnár Tamásig), Füzi László azonban, bár nagyon emberi fájdalommal és szomorúsággal, de nem katasztrofistaként konstatálja, hogy mindaz az érték és hagyomány, amely még az ő nemzedékének a szocializációját is meghatározta, a globalizálódó világban egyre inkább meghaladottá válik.

S innentől válik izgalmassá esszéírói világa. Nyitó írásának címe és alcíme pontosan jelzi magatartását: *A középpont hiánya – Gondolatok az új otthonosság előtérbe kerüléséről*. A cím jelentéskörében megkísérli föltárni a huszadik század elején induló, az ezredfordulóra kiteljesedő nagy paradigmaváltás legfontosabb összevetőit, az alcím szerint pedig megfogalmazni azokat a kívánalmakat, amelyek szükségesek lennének ahhoz, hogy újra otthonunknak és otthonosnak érezzük világunkat. A mi korunknak alapélménye a töredezettség, a szétesés, s az egészre már csak az irodalom, a művészetek által emlékeztünk, állapítja meg, ám minden tapasztalata ellenére sem válságfilozófusként, hanem elemzőként viszonyul a jelenséghez, és azzal az egyensúlyozó nyitottsággal, hogy nem rettenetesnek és nem minden vonatkozásában látja kártékonynak az újat – noha annak érzékelhető jelei egyelőre nem bátorítják – hanem a megszakítottság mellett/mögött/után a folytonosság esélyét is.

Füzi László folyamatosan a szétesettségről, töredékességről, a középpont hiányáról ír – s eközben esszéiben nem tesz mást, mint impulzív szellemi nyitottsággal 'egyben' lát, egyetlen (makro)folyamatot észlel, s a világ egészének rendszerező értelmezésére tesz kísérletet. Jelzi, hogy minden kétséget kizáróan 'paradigmaváltás' van, s eközben maga a folytonosság és a folytathatóság szálait köti újra: a költészet (irodalom) önelvűsége mellett megerősíti a személyességet, és megerősíti az irodalomnak a világgal szemben fenntartandó kritikai viszonyát. Szétesettség – és egyben látás, paradoxon, de a szétesettséget, a töredezettséget éppen azzal lehet meghaladni, ha a töredezettséget az egész részeként szemléli, pontosabban, ha ekként nem is szemlélheti, de a töredezettség összességéként igen, s ezzel lényegében már meg is teszi a középpont nélküliséget gondolkodásának új középpontjává. Természetesen akár lehet vitatni is, hogy valóban a középpont hiányában írható-e le a huszadik század belső alapviszonya, de Füzi László esszéi valóságos szöveg-alapot képeznek e lehetséges vitához. Értelmezése egy lehetséges, ám jól körüljárt és argumentált értelmezés, ugyanakkor nagy ívű, távlatos és tág horizontú – ennek az ívnek a rokon világa valóban Németh László, Vekardi László, Cs. Szabó László közelségében írható le.

Pécsi Györgyi